

Οι επιπτώσεις των δημογραφικών εξελίξεων στο οικογενειακό περιβάλλον των 65 ετών και άνω στην Ελλάδα

Βύρων Κοτζαμάνης*

FLASH NEWS

2023#15

Η συρρίκνωση της γονιμότητας και η αύξηση του προσδόκιμου ζωής οδήγησαν στην αύξηση του ειδικού βάρους των ηλικιωμένων ατόμων, μια αύξηση μη αναστρέψιμη τις αμέσως απόμενες δεκαετίες καθώς το πλήθος των άνω των 65 ετών θα συνεχίσει να αυξάνεται ενώ ο συνολικός πληθυσμός της χώρας μας θα μειώνεται. Η μέχρι στιγμής συζήτηση γύρω από τη γήρανση επικεντρώνεται στην αλλαγή της σχέσης ανάμεσα στον πληθυσμό εργάσιμης κα μη εργάσιμης ηλικίας, ιδιαίτερα δε της σχέσης ανάμεσα στον οικονομικά ενεργό και τον οικονομικά μη ενεργό πληθυσμό άνω των 65 ετών, και στις άμεσες και έμμεσες επιπτώσεις των αλλαγών αυτών. Η μείωση όμως της γονιμότητας (κυρίως δε η αύξηση της ατεκνίας) και της θνησιμότητάς, σε συνδυασμό με τις αλλαγές στη σύσταση και διάλυση των συμβιώσεων (γαμηλιότητα και διαζύγια), θα επηρεάσουν και τη μελλοντική δομή και σύνθεση των νοικοκυριών των ηλικιωμένων. Θα αυξηθούν ειδικότερα οι 65 ετών και άνω, οι οποίοι στην καλύτερη των περιπτώσεων θα έχουν έναν πολύ περιορισμένο αριθμό ατόμων στο στενό οικογενειακό τους περιβάλλον, ενώ στη χειρότερη περίπτωση θα βρεθούν μόνοι. Έτσι, ακόμη και αν υποθέσουμε ότι οι υφιστάμενοι σήμερα οικογενειακοί δεσμοί δεν ατονήσουν τις επόμενες δεκαετίες, και με δεδομένο ότι σήμερα η οικογένεια υποκαθιστά το κράτος πρόνοιας, το διακύβευμα είναι προφανές.

Οι δημογραφικές εξελίξεις των τελευταίων δεκαετιών, μια συνοπτική παρουσίαση¹

Την τελευταία εκατονταετία έχουν συντελεστεί σημαντικότερες αλλαγές στην πορεία των βασικών δημογραφικών συνιστωσών (θνησιμότητα, γονιμότητα, γαμηλιότητα) στη χώρα μας. Έτσι, σήμερα είμαστε πολύ πιο γερασμένοι απ' ό τι πριν, ζούμε πολύ περισσότερα χρόνια, κάνουμε λιγότερα παιδιά και λιγότερους γάμους, χωρίζουμε πιο εύκολα, η δε σύνθεση των νοικοκυριών και των οικογενειών μας έχει αλλάξει σημαντικά.

Ας συνοψίσουμε τις αλλαγές αυτές. Την προ του δευτέρου παγκοσμίου πολέμου εικοσαετία είχαμε ιδιαίτερα υψηλή βρεφική και παιδική θνησιμότητα και επομένως και χαμηλούς μέσους ορούς ζωής στη γέννηση (γύρω από τα 50 έτη, με τις γυναίκες να ζουν 3-4 χρόνια περισσότερα από τους άνδρες). Η θνησιμότητα αυξήθηκε τη δεκαετία του '40, για να μειωθεί ταχύτατα στη συνέχεια, οδηγώντας σε σημαντική αύξηση του προσδόκιμου ζωής στη γέννηση (+30 έτη σε σχέση με την μεσοπολεμική περίοδο). Η αύξηση οφείλεται τις πρώτες δεκαετίες κυρίως στη μείωση της βρεφικής και παιδικής θνησιμότητας, ενώ αντιθέτως στις τελευταίες δεκαετίες σχεδόν αποκλειστικά στη μείωση της θνησιμότητας στις μεγάλες ηλικίες (>60 έτη). Η αύξηση αυτή του μέσου όρου ζωής στη γέννηση θα συνεχισθεί πιθανότατα, αν και με μειωμένους ρυθμούς, με αποτέλεσμα στα μέσα του αιώνα μας να εγγίζει τα 90 έτη στις γυναίκες και να υπερβαίνει τα 85 στους άνδρες. Η μείωση των πιθανοτήτων θανάτου στις ώριμες και μεγάλες ηλικίες έχει ήδη οδηγήσει (και αυτό θα συνεχισθεί) στην αύξηση των ετών ζωής μετά τα 65 έτη, με τις γυναίκες να ζουν 2-3 χρόνια περισσότερα από τους άνδρες. Έτσι, ενώ όσες γυναίκες γεννήθηκαν γύρω από το 1930 είχαν πιθανότητες φτάνοντας στα 65 να ζήσουν κατά μέσο όρο άλλα 15 χρόνια, αυτές που έχουν γεννηθεί γύρω από 1980 έχουν αυξημένες πιθανότητες να ζήσουν σχεδόν 25 χρόνια (10 χρόνια περισσότερα). Φυσικά, τα χρόνια αυτά ζωής μετά τα 65 δεν αφορούν όλες τις γυναίκες που γεννήθηκαν το 1920 ή το 1980, αλλά ένα τμήμα τους: όσες επέζησαν ή θα επιζήσουν μέχρι τα 65^ο τους γενέθλια.

Ταυτόχρονα, σημαντικότερες αλλαγές έχουν επέλθει και στη γαμηλιότητα. Ενώ στις γενεές των αρχών της δεκαετίας του 1920 το ποσοστό των αγάμων στα 50 έτη δεν υπερέβαινε το 12%, στις γυναίκες που γεννήθηκαν στα μέσα της δεκαετίας του 1980 το ποσοστό αυτό έχει σχεδόν διπλασιασθεί. Ταυτόχρονα, ελάχιστες από τις έγγαμες γυναίκες των προπολεμικών γενεών χωρίζαν, ενώ αυτό δεν ισχύει για τις νεότερες γενιές, καθώς όσες γυναίκες έχουν γεννηθεί γύρω από το 1985 χωρίζουν πολύ συχνότερα (σχεδόν ένας στους τρεις γάμους θα οδηγηθεί σε διαζύγιο). Στις ίδιες δε γενεές έχουμε μια αύξηση των συμβιώσεων (με ή χωρίς σύμφωνο) και προφανώς και αυξημένα ποσοστά εκτός γάμου γεννήσεων (2% την πρώτη μεταπολεμική δεκαετία, 13% την τρέχουσα). Οι αλλαγές αυτές οδήγησαν και στην ταχύτατη αύξηση των μονογονεϊκών οικογενειών, εξαιτίας κυρίως της αύξησης των διαζυγίων.

Εξίσου σημαντικές αλλαγές όμως καταγράφηκαν και στη γονιμότητα. Η ανάλυσή της στις διαδοχικές γενεές μας επιτρέπει να διαπιστώσουμε ότι ενώ οι γυναίκες που γεννήθηκαν κατά τον μεσοπόλεμο έκαναν κατά μέσο όρο 2,3-2,5 παιδιά, όσες γεννήθηκαν τις δεκαετίες του '50 και του '60 έφεραν στον κόσμο λιγα περισσότερα από 2 παιδιά, ενώ οι μετά το 1960 γενεές κάνουν όλο και λιγότερα και σε όλο και μεγαλύτερη ηλικία παιδιά (οι γεννηθείσες πχ το 1985 θα φέρουν στον κόσμο μόλις 1,45 παιδιά σε σχετικά μεγάλη ηλικία, στα 31 τους έτη). Ταυτόχρονα όμως αναδύεται και μια άλλη τάση, η αύξηση της τελικής ατεκνίας που πιθανότατα θα οδηγήσει μία στις τέσσερις γυναίκες που γεννήθηκαν στα μέσα της δεκαετίας του '80 να μην κάνει παιδιά (ενδεικτικά, το ποσοστό των χωρίς παιδιά γυναικών δεν υπερέβη το 15% στις προπολεμικές γενεές).

Οι επιπτώσεις των πρότερων αλλαγών στο οικογενειακό περιβάλλον των 65 ετών και άνω

Στο κείμενό μας αυτό θα επικεντρωθούμε σε κάποιες μόνον από τις επιπτώσεις των προαναφερθεισών αλλαγών. Ειδικότερα, θα εξετάσουμε από πόσα άτομα θα αποτελείται το «στενό» οικογενειακό περιβάλλον των γυναικών που έχουν γεννηθεί στις αρχές της δεκαετίας του 1980 όταν υπερβούν τα 65 έτη, και πόσο διαφοροποιημένο θα είναι αυτό από το αντίστοιχο των γυναικών που γεννήθηκαν 60 χρόνια νωρίτερα, στις αρχές της δεκαετίας του 1920 (η ίδια άσκηση θα μπορούσε φυσικά να γίνει και για τους άνδρες, τα συμπεράσματα ελάχιστα θα διαφοροποιούνταν).

* Καθηγητής Δημογραφίας & επιστ. υπεύθυνος του Ερευνητικού Προγράμματος (ΕΛΙΔΕΚ) "Δημογραφικά Προτάγματα στην Έρευνα και Πρακτική στην Ελλάδα" Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, bkotz@uth.gr.

Οι γυναίκες που γεννήθηκαν στις αρχές της δεκαετίας του 1920 είχαν συνήθως τρία ή περισσότερα αδέρφια, από τα οποία ένα ή δυο πέθαναν πριν αυτές συμπληρώσουν τα 65 τους έτη. Οι περισσότερες επιβίωσαν των δύσκολων συνθηκών της πρώτης μετά τη γέννησή τους εικοσαετίας που χαρακτηριζόταν από εξαιρετικά υψηλή βρεφική, παιδική και νεανική θνησιμότητα, και τελικά το 60-70% επέζησαν μέχρι τα 65 τους. 15 μόνον στις 100 γυναίκες των γενεών έμειναν άτεκνες, παντρευτήκαν σχεδόν όλες (οι 9 στις 10) πριν το 1955 με άνδρα κατά μέσο όρο 5 χρόνια μεγαλύτερό τους, και ελάχιστες εξ αυτών χώρισαν. Όλες -εκτός από τις λίγες άτεκνες- έκαναν συνήθως τα παιδιά τους (2,5 κατά μέσο όρο) πριν από το 1960, και, φθάνοντάς λίγο γύρω από το 1985 στα 65 τους, είχαν αυξημένες πιθανότητες να ζήσουν αλλά 15-17 χρόνια, το μεγαλύτερο τμήμα εκ των οποίων χωρίς τους συζύγους τους (αυτοί θα αποβιώσουν νωρίτερα, καθώς αφενός ήταν κατά 5 χρόνια μεγαλύτεροί τους και αφετέρου είχαν μικρότερο προσδόκιμο ζωής). Οι γυναίκες αυτές, περνώντας τα 65 τους, είχαν ήδη απωλέσει και τους δυο -γεννηθέντες συνήθως πριν το 1900- γονείς τους, είχαν εν ζωή συνήθως 2-3 παιδιά λίγο μικρότερα των 30 ετών που ήταν σχεδόν όλα παντρεμένα (9 στα 10) και που το κάθε ένα από αυτά είχε ήδη -ή θα αποκτούσε σύντομα- ένα ή δυο παιδιά. **Οι γυναίκες αυτές, στα μισά τουλάχιστον χρόνια της εναπομείνας μετά τα 65 έτη ζωής τους ήταν χήρες με 2-3 παιδιά και 4-6 εγγόνια ηλικίας 10-20 ετών. Επομένως, στα τελευταία και πλέον δύσκολα χρόνια της ζωής τους, το πολύ στενό οικογενειακό τους περιβάλλον περιλάμβανε 6-9 άτομα.**

Όπως ήδη αναφέραμε, μια μικρή μόνον μειοψηφία των γυναικών που γεννήθηκαν στις αρχές της δεκαετίας του 1920 (15%) δεν έκανε παιδιά. Οι γυναίκες αυτές είχαν, όπως και οι άλλες γυναίκες της γενεάς τους, 15-17 έτη προσδόκιμο ζωής μετά τα 65 τους. **Έζησαν ένα τμήμα μόνον της εναπομείνας μετά τα 65 ζωής τους με τον σύζυγό τους (όσες είχαν παντρευτεί) και χωρίς αλλά άτομα στο «στενό» οικογενειακό τους περιβάλλον, αφού δεν είχαν παιδιά. Το διευρυμένο όμως οικογενειακό τους περιβάλλον περιλάμβανε κάποια άτομα: 2 αδέρφια με 2-3 παιδιά το κάθε ένα από αυτά (χωρίς να λάβουμε υπόψη αυτά του συζύγου τους, αν είχαν παντρευτεί). Οι οικογενειακοί δεσμοί ήταν ακόμη ισχυροί, γεγονός που αποτυπώνεται και στα εξαιρετικά χαμηλά ποσοστά των 80 ετών και άνω στην απογραφή του 2011 (<2%) σε σχέση με τα αντίστοιχα ποσοστά (>20%) σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες.**

Οι γεννηθείσες στις αρχές της δεκαετίας του 1980 γυναίκες (οι εγγονές τους) έχουν συνήθως ένα ή δυο αδέρφια, και 9 στις 10 εξ αυτών θα ξεπεράσουν τα 65 χρόνια. Οι γυναίκες των γενεών αυτών (3 στις 4) θα κάνουν έναν πρώτο γάμο κατά μέσο όρο σε μεγάλη σχετικά ηλικία (γύρω στα 30 τους) με έναν άνδρα κατά 3 χρόνια μεγαλύτερό τους. Η πλειοψηφία των εγγάμων αυτών γυναικών (δυο στις τρεις) δεν θα χωρίσει και θα φέρει στον κόσμο ένα ή το πολύ δυο παιδιά (όλα σχεδόν μετά το 2010). Όλες αυτές οι έγγαμες γυναίκες θα ξεπεράσουν τα 65 τους χρόνια μετά το 2045, έχοντας αυξημένες πιθανότητες να ζήσουν άλλα 25 χρόνια, εκ των οποίων τα 2/3 με τον σύζυγό τους που θα αποβιώσει συνήθως μια επταετία πριν από αυτές (όχι όμως όλες: 1/3 εξ αυτών πιθανότατα θα έχει χωρίσει). Επομένως, στα πρώτα χρόνια της μετά τα 65 ζωής τους τους θα έχουν συνήθως γύρω τους ένα ή δυο παιδιά -μικρότερα συνήθως των 30 ετών- αλλά όχι ακόμη εγγόνια, ενώ θα διανύσουν τα περισσότερα από τα εικοσιπέντε περίπου εναπομείναντα χρόνια τους με τον ηλικιωμένο σύζυγο-σύντροφό τους, τα παιδιά τους -που την ίδια περίοδο θα είναι θα είναι πλέον σε «ώριμη» ηλικία 40-55 ετών)- και τα 2-3 ανήλικα εγγόνια τους. **Επομένως, στο τέλος της ζωή τους, και ενώ η οικογενειακή αλληλεγγύη θα έχει εν μέρει ατονήσει, το «στενό» τους περιβάλλον θα αποτελείται από 2-5 άτομα, δηλαδή πολύ λιγότερα από τα 6-9 άτομα που είχαν γύρω τους οι γυναίκες με την ίδια οικογενειακή κατάσταση, που γεννήθηκαν εξήντα χρόνια πριν. Τέλος, εξίσου σημαντικό, τα παιδιά των γυναικών αυτών, για τη μεγαλύτερη περίοδο ανάμεσα στα εξηκοστά πέμπτα γενέθλια της μητέρας τους και τον θάνατό της, θα έχουν, ταυτόχρονα, μη ενήλικα τέκνα και δυο εν ζωή γονείς (εκ των οποίων πιθανότατα ο ένας με προβλήματα υγείας). Σε αντίθεση δε με τα παιδιά των γυναικών που γεννήθηκαν στις αρχές της δεκαετίας του 1920 και έζησαν μετά τα 65 τους, τα παιδιά αυτά θα έχουν την ευθύνη της φροντίδας τόσο των υπερήλικων γονιών τους όσο και των ανήλικων τέκνων τους για μια μεγαλύτερη περίοδο.**

Μια σημαντική όμως μειοψηφία των γυναικών που γεννήθηκαν λίγο μετά το 1980 δεν θα κάνει παιδιά (μια στις τέσσερις, έναντι του 15% των γυναικών που γεννήθηκαν το 1920). Και οι γυναίκες αυτές -ένα τμήμα των οποίων δεν θα έχει πιθανότατα και σύντροφο ή σύζυγο- όταν φθάσουν στα 65 θα έχουν αυξημένες πιθανότητες να ζήσουν άλλα 25 χρόνια. **Την τελευταία αυτή εικοσιπενταετία της ζωής τους θα ζήσουν είτε μόνες τους είτε με τον επίσης ηλικιωμένο σύντροφό η σύζυγό τους (εάν έχουν), τουλάχιστον για το μεγαλύτερο μέρος της ζωής τους. Επομένως, στην καλύτερη των περιπτώσεων, το «στενό» οικογενειακό τους περιβάλλον θα περιλαμβάνει μόνον αυτόν (εάν υπάρχει και για όσο ζει). Το δε διευρυμένο θα περιλαμβάνει πολύ λιγότερα άτομα από αυτά των σε αντίστοιχη θέση γυναικών που γεννήθηκαν 60 χρόνια πριν, και αυτό τόσο λόγω του μικρότερου αριθμού των αδελφών τους όσο και της μείωσης των παιδιών που αυτά θα έχουν κάνει (βλ. ταχύτατη συρρίκνωση της γονιμότητας στις μετά το 1960 γενεές). Οι γυναίκες αυτές θα βρεθούν σε ιδιαίτερα κρίσιμη θέση. Η ιδρυματοποίηση στα τελευταία χρόνια της ζωής τους - μια εξαίρεση για τις γυναίκες των ίδιων ηλικιών με την αντίστοιχη οικογενειακή κατάσταση οι οποίες γεννήθηκαν μια εξηκονταετία πριν - θα είναι μια λύση, η παραμονή τους στην κατοικία τους μια δεύτερη. **Οι συνθήκες διαβίωσής τους μετά τα 65 τους χρόνια θα διαφοροποιούνται σημαντικά, τόσο σε σχέση αυτές των γιαγιάδων τους (οι οποίες έχουν γεννηθεί γύρω από το 1930), όσο και σε σχέση με τις συνθήκες των συνομηλικών τους που θα διαθέτουν ακόμη ένα, έστω και περιορισμένο, «στενό» οικογενειακό περιβάλλον. Επομένως, το κράτος πρόνοιας (και όχι η οικογένεια) είναι αυτό που θα κληθεί να καλύψει τις ανάγκες του μεγαλύτερου τμήματος των ηλικιωμένων αυτών γυναικών (και των συζύγων/συντρόφων τους, για όσες έχουν), δεδομένου ότι τα κόστη διαβίωσής τους θα είναι αδύνατον να καλυφθούν από τις ίδιες (βλ. περιορισμένες δυνατότητες αποταμίευσης και χαμηλές συντάξεις).****

¹ Βλέπε και Β. Κοτζαμάνης (2021) Δημογραφικές εξελίξεις και προκλήσεις. Έρευνες και Μελέτες, ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ, Αθήνα (<https://imegseevee.gr/wp-content/uploads/2021/03/kotzamanis-5.pdf> / DOI:10.13140/RG.2.2.28287.12961).

DIRAP

ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΑ
ΠΡΟΤΑΓΜΑΤΑ
ΣΤΗΝ ΕΡΕΥΝΑ ΚΑΙ ΠΡΑΚΤΙΚΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ, ΕΙΔΙΚΟΣ ΛΟΓΑΡΙΑΣΜΟΣ ΚΟΝΔΥΛΙΩΝ ΕΡΕΥΝΑΣ

Ερευνητικό πρόγραμμα
χρηματοδοτούμενο από:

ΕΛΙΔΕΚ.
Ελληνικό Ίδρυμα
Έρευνας & Καινοτομίας

Αρ. έργου: 2988

